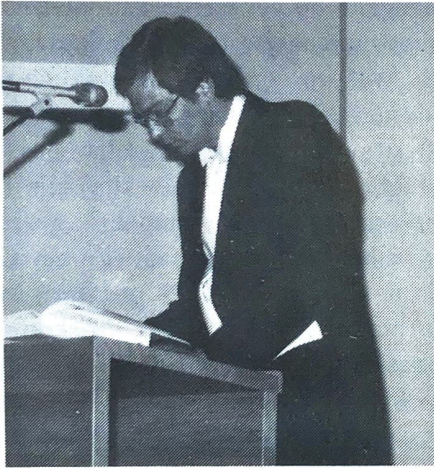


## PROMOTIE FRITS DE LANGE

„Grond onder de voeten. Burgerlijkheid bij Dietrich Bonhoeffer, een theologische studie.”

„Burgerlijk is een woord voor het vuilnisvat geworden”, schreef H.J. Heering. Hij bracht daarmee de negatieve betekenis die aan het woord wordt toegekend onder woorden.

Dat laatste is niet altijd en door iedereen gebeurd. Bijvoorbeeld niet door Dietrich Bonhoeffer, de in 1906 geboren Duitse theoloog, die in 1945 vanwege zijn aandeel in het verzet tegen Hitler werd vermoord. Niet dat hij niet van kritiek op het burgerlijke wilde weten, integendeel: juist in het genoemde verzet ontziet hij de burger, die zijn verantwoordelijkheid ontloopt, niet. Maar tegelijk is het dit verzet geweest, dat Bonhoeffer opnieuw een theologisch en moreel pleidooi heeft doen voeren voor de burgerlijkheid.



De verdediging van het proefschrift.



Een kiekje van Frits de Lange.

Maar wat is burgerlijk? Voordat de studie zich met deze vraag tot Bonhoeffer zelf wendt, probeert de schrijver ervan hemzelf te beantwoorden. Tevens wordt er een schets geleverd van die vorm van burgerlijkheid, waarin Bonhoeffer zelf is opgegroeid: die van het Duitse 'Bildungsbürgertum' van het einde van de 19de eeuw en het begin van deze eeuw. In een excurs over de literator Thomas Mann ('Bildungsbürger' bij uitstek) wordt aan dit tijdvak vlees en bloed gegeven. De studie volgt vervolgens het burgerlijke van en bij Bonhoeffer op de voet. Kennismaking met het gezin waarin Bonhoeffer geboren werd, met de traditie van waarden als tucht, vrijheid en verantwoordelijkheid die er onderhouden werd, leert hoezeer zich het gezin verstond als plek waar menselijkheid (verstaan als 'Bildung') wordt geleerd.

Deze opvoeding tot humaniteit blijft Bonhoeffer trouw, ook al kennen we hem voortaan vooral als theoloog en christen, ook al wordt zijn burgerlijke traditie bedreigd.

Zijn proefschrift uit 1927, *Sanctorum Communio*, is onder meer te lezen als poging temidden van de opkomende massacultuur de burgerlijke persoonlijkheid te redden.

Bonhoeffer doet dit, door zijn uitgangspunt te nemen in de *kerk* — een 14

institutie, waarin juist de burger (de familie Bonhoeffer inclusief) weinig heil meer zag. Dat de burgerlijke cultuur op alle fronten in crisis verkeert, dringt echter steeds scherper tot Bonhoeffer door: de burger (en dat is ook: zichzelf) verliest steeds meer grond onder de voeten en duizelt bij het zien van de afgrond onder hem. Dit besef breekt zich baan tijdens Bonhoeffers vicariaat in Barcelona, 1928, tijdens zijn studieverblijf in New York, 1930, en na zijn terugkeer in Berlijn, 1931. Nog steeds is zijn 'oplossing' voor de crisis van de cultuur: de kerk ('Akt und Sein', 1931), maar zij wordt onder zware druk geplaatst naarmate Bonhoeffer meer leert zien met de ogen van de ander: de arme, de zwarte, de jood; mensen die hem geen burgerlijk middelpunt meer toestaan. Zijn theologie profileert zich in deze jaren vooral als christologie, als theologie van het kruis.

De machtsovername van Hitler, 31 januari 1933, betekende de ondergang van de burgerlijke humaniteitscultuur. En Bonhoeffer trekt zich op het eerste gezicht geheel terug uit de cultuur, op het kerkelijke en het christelijke. Maar wie nauwkeurig zijn 'Nachfolge' leest (en de schrijver van deze studie doet dat) ziet hoe bij Bonhoeffer de christen, al is het aan de rand, nog steeds burger is, solidair met zijn cultuur in nood, al is het onder de schijn van het tegendeel. En ook al is omgekeerd de goede burger misschien geen christen, dan nog mag hij aan Gods kant geacht worden te staan, als mens van goede wil.

De goede burger is dus nooit geheel verdwenen uit Bonhoeffers theologie. Maar nog nadrukkelijker treedt hij op de voorgrond als Bonhoeffer vanaf 1939 betrokken raakt in dat verzet tegen Hitler, dat naar oorsprong en karakter met recht 'burgerlijk' genoemd kan worden, dit tegenover de barbarij van het fascisme. Het fragment gebleven hoofdwerk uit deze periode, de 'Ethik', mag gelden als de ideologie van dit verzet. Bonhoeffer bedrijft echter tegelijk apologetiek, door de goede burger die hij er beschrijft voor te houden dat de beste burger nog altijd een christen is. Bonhoeffer blijft zijn waardering van het burgerlijke trouw, ook en juist tijdens zijn gevangenschap van 1943-1945.

De in Tegel geschreven literaire fragmenten (een drama en een roman) tonen dat aan. Tegelijk (en dat is voor het eerst in de geschiedenis van het Bonhoefferonderzoek geanalyseerd) vindt men hier de overgang voorbereid tot de brieffragmenten uit 'Widerstand und Ergebung' over de mondige wereld en de religieuze mens, die Bonhoeffer zijn postume roem zouden bezorgen. Ook daar blijft Bonhoeffer burger, al ziet hij het einde van zijn burgerlijke cultuur onder ogen en schouwt hij slechts vaag de omtrekken van de na-oorlogse wereld. Want hij verplicht immers in zijn brieven de moderne mens tot zijn burgerlijke erfenis: mondig te zijn, in de zin van verantwoordelijkheid.

### **Korte levensbeschrijving van de auteur**

Frederik de Lange werd op 15 april 1955 in Vriezenveen geboren. Op het Christelijk Lyceum te Almelo behaalde hij in 1973 zijn HBS-B diploma. Daarna ging hij theologie studeren aan de Theologische Hogeschool in Kampen. Na zijn doctoraal examen in februari 1981 was hij aan dezelfde instelling verbonden als wetenschappelijk assistent in de sectie Ethiek, Evangelistiek, Encyclopedie en Massacommunicatie. Sinds januari 1985 is hij predikant van de Eglise Réformée Néerlandaise te Parijs (Frankrijk). Hij is gehuwd met Nettie van 't Spijker en vader van Stefan en Mirjan. (Intussen is het derde kind geboren).